

ÚLOHA PRE BOHOV, A NIE PRE MILOVNÍKA KNÍH

Martin Bútora

1. JEDEN TEXT?

Je to parádne vymyslené, ale – jeden text?

Úloha pre bohov.

Navyše taký text, ktorý človeka oslovil za posledných dvadsať rokov? A čo keď niektoré knihy, pasáže či vety zapustili korene v mysli už dávnejšie, no podchvílou sa vynárajú aj neskôr?

A tiež, možno sa vyhnúť autorom a knihám, ktoré si ma už dávnejšie pripútali? A to hovorím iba o beletrii, dávam bokom filozofickú, sociologickú, historickú a psychoterapeutickú spisbu, pre mňa kardinálne dôležitú, prvé dve disciplíny som študoval, história ma pútala od detstva a textom o liečbe duše som sa venoval aj preto, lebo som sa na dlhé roky ocitol v role terapeuta.

Textov je zálaha. Musím si zvoliť kritériá výberu.

Prvý citát, o potrebe žiť naplno, mi dodnes leží v hlave, ním začnem. Druhé dva texty sugestívne vypovedajú o opačnej intímnej existenciálnej skúsenosti, ich témou je odchádzanie zo života. A v tretej várke budú texty, kde sa osobné prelína so spoločenským.

2. VÍCHOR ŽIVOTA

William Saroyan: [Odvážny mladý muž na lietajúcej hrazde](#)

Patrila medzi knižky môjho dospelovania, vydal ju v roku 1934, Zdeněk Urbánek ju preložil do češtiny už v roku 1948, vyšla však až o desať rokov neskôr, v roku 2003 vyšla aj v slovenskom preklade Juraja Vojteka, u susedov ju vydali znovu vlani, v roku 2016. Prózy v zbierke neupútajú ani tak dejom, sú o hľadani miesta v živote i zmyslu života v neľahkých časoch, sú smutné, láskavé i komické, predchnuté túžbou viac zažiť, zakúsiť, viac sa dozvedieť. Poviedka, podľa ktorej sa volá celá kniha, prvý raz vyšla v literárnom časopise *Story*. Mladý hladujúci muž si v nej hľadá prácu:

„Tak a teraz mi povedzte čo viete robiť, začala.

Zmocnili sa ho rozpaky. Viem písať, odvetil pateticky.

Chcete povedať, že máte pekný rukopis? Tak mám tomu rozumieť? opýtala sa.

Áno, odvetil. Ale chcem povedať, že viem písať.

Písať, písať. Ale čo? nástojila podráždene.

Prózu, odvetil jednoducho.

Nastalo ticho. Napokon sa opýtala: A viete písať na stroji?

Samozrejme, prisvedčil mladý muž.

Dobre, pokračovala, vašu adresu tu máme, spojíme sa s vami. Dnes pre vás nemáme nič, vôbec nič.“

Tuším navždy som si zapamätal záverečné vety z autorovho predhovoru, kde radí svojim druhom – budúcim spisovateľom. Bolo to trochu nezvyčajné posolstvo od 26-ročného debutanta, no z jeho slov vyžarovala radosť zo života čerstvo narodeného autora, ktorý sa neskôr vyprofiloval na obľúbeného rozprávača:

„Nejpodstatnejší rada, jakou lze dát spisovateli, je tato: naučte se zhluboka dýchat, vskutku vychutnávat potravu, když jíte, a vskutku spát, když spíte. Dejte si co nejvíc práce s tím, abyste doopravdy ze všech sil žili, smějte se jako ďábli, když se smějete, a rozhodně-váte-li se, hněvejte se dobře. Dejte si práci být živí. Tak jako tak dost brzy zemřete.“

3. SÚMRAK ODCHODU

Philip Roth: Pokorenie, Pavel Vilikovský: Letný sneh

Niežeby sa Saroyan vo svojich knihách nezaoberal témou smrti, je preňho neodlučiteľne spätá so životom, tak ako je mu smútok neodmysliteľným rubom radosti. Dokonca napísal aj knihu o neumieraní; o tom, že ešte neumiera – lebo píše. Medituje o smrti, odbieha od nej a zase sa k nej vracia, stretáva sa s ňou vo sne. A predsa sú jeho početné pasáže na túto tému inak ladené ako nasledujúce dva texty o blížiacom sa konci, o postupných a neodvratných prejavoch odchádzania i o reakciách protagonistov a ich blízkych.

Prvým je Rothova novela Pokorenie. Témam starnutia i odchádzania zo života sa venuje vo viacerých knihách. V tejto ich zobrazil na príklade herca, v povolani ktorého sa takéto príznaky nedajú ukryť a ktoré spisovateľovi umožňujú presne a presvedčivo ich opísať. A to hneď v prvých riadkoch knihy:

„Stratil charizmu. Inšpirácia vyhasla. Na javisku ešte nikdy nesklamal, všetko, čo robil, bolo strhujúce a úspešné, a potom prišla tá hrôza: odrazu nevedel hrať. Ísť na scénu sa stalo utrpením. Predtým si bol istý, že bude skvelý, a teraz vedel, že sklame. Stalo sa mu to trikrát za sebou a naposledy to už ani nikoho nezaujímalo, nik za ním neprišiel. Obecenstvo ostalo chladné. jeho talent bol mŕtvy.

(...) Tá aura, čo ho obostierala, všetky typické gestá a výstrednosti a osobné zvláštnosti, ktoré tak pôsobili pri Falstaffovi a Peerovi Gyntovi a ujovi Váňovi – to, čo Simonovi Axlerovi získalo povest' posledného z veľkých klasických hercov amerického divadla – nič z toho teraz nezabralo ani pri jedinej role.

No dobre, povedal si Alex, prišlo naňho hluché obdobie. Kadekomu sa to stalo, dostanem sa z toho – prejde to.

Ale neprešlo. Nevedel hrať.“

Keď teraz ponúknem pár skrátených citátov z druhej knihy o opúšťaní donedávna

ešte známeho sveta, neviem pre knihu Pavla Vilikovského Letmý sneh nájsť iné označenie ako majsterštuk. Autora obdivujem už desaťročia, Večne je zelený i niektoré ďalšie prózy som od neho dostal ešte v rukopise. Teraz prekvapil mnohovrstevnatým svedectvom o postupnom vzdalovaní sa blízkej bytosti, o lavíne, ktorá sa dala do pohybu, o úzkosti i o láske:

„To je tak: začalo sa to, keď som pri upratovaní na dne zásuvky objavil starú fotografiu. Bola z nášho prvého rande; ktosi, asi nejaký spolužiak, nás zachytil, ako sedíme na lavičke a, pristihnutí, rozpačito sa usmievame do fotoaparátu. Priniesol som jej fotografiu ukázať: aha! Dlhú sa na ňu pozerala, nevedela napochytre nájsť okuliare. Napokon sa opýtala: To si s kým, s nejakou frajerkou? Myslel som, že žartuje, mňa predsa spoznala. Lenže nežartovala, sebe jednoducho bola cudzia.“

(...) „Jedného dňa som sa poobede vrátil domov a zastihol som ju zamyslenú sedieť v obývačke, s rukami spustenými do lona. Keď som nazrel do dverí, zdvihla hlavu, usmiala sa a povedala: Som rada, že si prišiel.“

V prvej chvíli ma tie slová dojali, ale keď som zašiel do kuchyne položiť nákup do chladničky a prehral som si opäť ten výjav pred očami, čosi ma zarazilo: privítala ma, akoby som k nej prišiel na návštevu. Nečakane a neohlásený. Prečo by ju malo potešiť, že som prišiel, veď to bolo samozrejmé. Predsa tu bývam a odbehol som iba kúpiť čosi na večeru, nie?“

(...) „Je to nezvratný proces, lavína; keď sa raz dá do pohybu, nemožno ju zastaviť. Telo som naďalej oslovoval Magdaléna, ale pre dušu som našiel súkromné, tajné meno. Keď som pred doktorom spomenul jej ťažkosti s podpisovaním na pošte, poučil ma, že to je jeden zo symptómov choroby – pacient môže zabudnúť písať. Odborne sa ten jav nazýva agrafia. Po istej domácej kolízii sa mi zrazu zazdalo, že to rusky znejúce meno dobre vystihuje jej novú, vrtošivú a náladovo rozkmitanú, jednoducho, ako sa vraví, širokú ruskú dušu. Premena sa nedala poprieť, nebola to už Duška ani Lienka, ale meno Agráfia ju stále uznávalo ako jedinečnú bytosť, priznávalo jej dušu, hoci aj ruskú a takú širokú, že jej nedovídam konca.“

(...) „Pokiaľ ide o jej telo, nikdy som s ním nebol v dôvernejšom vzťahu. Nemala predom mnou nijaké zábrany. S dušou to bolo iné. Dušu predom mnou dobre skryla. Ale že ju má, a že to nie je iba pokazená, chorá pôvodná duša, ale nejaká nová, iná, o tom som nepochyboval. Mal som pred tou dušou úctu, a tým väčšiu, že som jej nerozumel. Trochu som sa jej až bál – lebo čo ak, vravel som si. Čo ak to, čo my považujeme za chorobu, je naopak prejavom väčšieho zdravia? Čo ak má v sebe navyše nejaký gén, ktorý my ostatní v genetickej výbave nemáme? Niekedy v tom čase som začal Agráfiu v duchu volať Eugénia. Zakrátko tu už bola iba Eugénia vo svojom nedostupnom svete.“

A keď sa potom objaví vo dverách nemocničného oddelenia, kam za ňou rozprávač zájde („pozrite, koho sme vám dovedli“), kruh sa uzatvára:

„Oči sa jej nerady, váhavo odtrhli od čohosi, čo videla iba ona. Preskočili na mňa, potom na vysoké okno za mojím chrbtom a zase späť; videl som v nich, ako zúfalo zhladáva spomienky na obyčaje sveta, ktorý sa rozhodla opustiť. Nakoniec sa usmiala a pokročila ku mne.“

Som rada, že vás spoznávam, pán doktor, povedala. Z toho úsmevu, ktorý sa držal na tvári ako človek visiaci z okna na deviatom poschodí, mi bolo do plaču, ale vedľa stál doktor a pamätal som na jeho varovanie.

Čimborazka, povedal som a podal som jej ruku.“

4. VEĽKÉ A MALÉ DEJINY: OTEC A SYN VO VARŠAVE

Kazimierz Brandys: Žolík

Tak ako som pri čítaní oboch predchádzajúcich diel vstúpil do intímneho priestoru, ktorý je osobný, jedinečný, prepojený s vonkajším svetom iba citovými putami, s rovnakým zaujatím som sa pohrúžil do textov, kde sa osobné prelína s nadindividuálnym, spoločenským, dejinným, kde opis osobného zážitku prerastá do výpovede o stave nie duše, ale sveta.

Brandysov Žolík je so mnou dodnes. Intelektuál, prozaik, esejista, plodný autor, od optimistických próz v časoch socialistického realizmu postupne prešiel do tábora kritikov režimu, po nastolení výnimočného stavu a porážke Solidarity v roku 1981 emigroval do Paríža. Knihu vydal v roku 1966, u nás vyšla o dva roky neskôr. Pohybuje sa na troch rovinách, v jednej sa ponára do národných osudov Poliakov v 18. storočí, druhá plynie v súčasnosti, najmä počas jeho ciest do zahraničia, ďalšia sa odohráva vo Varšave, kde Brandys pochádzajúci z asimilovanej židovskej rodiny pod árijským krytím prežil vojnu. Knihu som čítal viackrát, bolo náročné pochopiť všetky súvislosti, no niektoré pasáže vypovedali jasne, skratkou. V improvizovanej prednáške na medzinárodnej konferencii spisovateľov hovorí Brandys o poľskej literatúre, ktorá vypovedala o človeku a národe zbavenom slobody:

„Jej krik trval celé storočie – a nepočuli ho. Vy, ľudia Západu, ste čoraz menej rozumeli podstate samého javu, národná poroba bola anachronizmom. Čoskoro potom ste začali hltáť Dostojevského romány. Západ sa prestal vzrušovať politickým zmyslom poroby, videl už len porobu metafyzickú.

(...) Pred šesťdesiatimi či sedemdesiatimi rokmi ste si obľúbili Rusov. Z dvoch veľkých slovanských literatúr, ktorých obsesiou bol nedostatok slobody, Západ si vybral východnejšiu a démonickejšiu: tú, ktorá pociťovala porobu ako stav pádu, ako hriech. Poliaci v nej videli len vinu. Západ, keď mal možnosť vybrať si medzi vinou a hriechom, vybral si hriech: cítil sa hriechnym bez pocitu viny. Poliaci hovorili *oni*, Rusi – *ja*. To ruské *ja* oslnilo Európu.“

No najväčšmi ma chytila kratučká momentka, spomienka z mesta okupovaného nacistami, kde sa chlapcove malé dejiny prelínajú s tými veľkými:

„O mesiac neskôr nás vyhadzovali z bytu. Silný starší pán v okuliaroch z rohoviny mi pokojne vzal z rúk tenisovú raketu, ktorú som balil do kufra: – Wer spielt heute Tennis? – pokrčil plecami. Keď kládol raketu do šatníka, ktorý matka vyprázdnila, postrehol som, že sa otcovi chveje horná pera. Stisol som mu ruku. Potom, keď sme vynášali kufre na dvor, zastal v predsieni, aby si oddýchol. Pozrel na mňa a potichu povedal: – Ozaj, na čo ti je tá raketka? Po vojne ti kúpim novú. – Stál spotený a zadychčaný, ospravedlňujúc sa predo mnou šeptom za tú raketu, ktorú dovolil, aby mi vzali.

– Ale keby som si ju nedal vziať, možno by do mňa strelili, keby ma niekto bránil, určite by ho zastrelili spolu so mnou. A tak ďalej, až po vypálenie domu a odvedenie rukojemníkov. V každom prípade by museli presadiť svoje: vziať mi tú raketu, ktorú som dostal od otca po maturite a na ktorú nemali nijaké právo, ani vojnové. Je to drobný fakt, nechcem zveličiť jeho význam. Ale v tom geste, ako mi vzali raketu, bol neslýchaný škanďal a kompromitácia. Berúc z mojich rúk nevelký predmet s rukoväťou ovinutou kaučukovou páskou, brali vrcholok, sotva viditeľný vrchol nesmierne dôležitej stavby budovanej po stáročia. Celá tá stavba sa vo mne rozpadla v jedinej chvíli ako domček z karát.“

4. VEĽKÉ A MALÉ DEJINY: OTEC A SYN V INOM REŽIME

Péter Esterházy: Opravené vydanie. Príloha k Harmonii caelestis

„Vo Viedni som prevzal rakúsku štátnu cenu. Boli to vydarené tri dni, elegantný hotel, skvelé reštaurácie, slávnosť na Bundeskanzleramte, ľahká, zlatá sláva. Nevedel som, že je to posledná chvíľa môjho života, kedy sa ešte môžem tešiť tak, ako sa ja viem tešiť, lebo sa viem, mám to v povahe, mám nadanie radowať sa, dostal som to do vienka od Pána Boha (I tak preriekol Pán z nebies: teš sa, kurva!, a hľa, tak sa aj stalo), netušil som, že tomu bude čoskoro amen, nevedel som, že mi je na srdci ľahko naposledy. A že už nikdy viac.“

Spisovateľ vtedy dokončoval svoju Harmoniu caelestis, monumentálnu kroniku stredoeurópskeho regiónu, láskyplnú i grotesknú rodinnú ságu s kľúčovou postavou otca i všetkých ďalších otcov, ktorí jeho vlastnému otcovi v dejinách tohto slávneho aristokratického rodu predchádzali:

„Mal som ho rád takého, aký bol. Myslel som si – a písal – že hovorím aj miesto neho. Bol som naňho hrdý. Že sa im ho nepodarilo podlomiť, nebol frustrovaný, nebol urazený porazený, ale „slobodný porazený“, to pre mňa znamenalo veľa. Jeho prostredníctvom sa mi podarilo byť hrdý na svoju rodinu – a ja som bol (aj) vďaka tomu silný. Alebo skôr: uvoľnený. Uvoľnene sebedomý.“ Lebo dostal do vienka veľké rodinné zázemie – „a k nemu viedli všetky cesty cez otca“. Svojou knihou, ako o tom bol presvedčený, vytvoril „veľkú postavu otca“.

Súčasne s prácou na tomto diele, za ktoré zožal veľké uznanie, sa chcel viac dozvedieť o tom, či aj on patril k tým, čo mali za päťami tajné služby, chcel zistiť, či ho sledovali, odpočúvali, registrovali; pokladal „za svoju občiansku, demokratickú povinnosť“, aby „do tých inkriminovaných dokumentov“, pokiaľ nejaké existovali, nahliadol: „Ako som tak vystupoval hore do M.-ovej kancelárie, mal som žalúdočné kŕče ako za Kádára. Aj M. bol zrejme pred deväťdesiatym rokom nejakým príslušníkom. Privítal ma srdečne, milo. Ležali pred ním tri hnedé zväzky. Pozrimeže, tak predsa len boli chlapi usilovní, vravel som si v duchu bodro. M. sa konečne s ošivaním pustil do reči, vraj dostali moju žiadosť o výskum, a vraj toho nenašli veľa. A že mi vraj ešte musí čosi povedať, no nech sa neľakám, pohrdavo som ovesil pery, no on sa nazdáva, že by mi to mal ukázať, asi ma nepoteší... Čo sa s tým toľko nahaľuje? pomyslel som si a otvoril som fascikel.“

A práve vtedy zažil absolútny šok. Namiesto správ o sebe sa v archívoch maďarskej štátnej bezpečnosti dočítal, že jeho otec bol takmer štvrtstoročia jej agentom:

„Nemohol som uveriť tomu, čo som videl na vlastné oči. Rýchlo som si ruky položil na stôl, lebo sa mi začali triasť. Čo teraz. Akoby sa mi to snívalo. Omdliem, a tým to bude vyriešené. Alebo vyskočím cez zatvorené okno a utečiem. Chcel som zmiznúť, aby sa mi teraz nikto neďíval do tváre. Kráčal som po Andrásyho ulici, pozeral som sa na domy, či sa zrútiť, nezrútiť sa. Toto nie je detektívka, aby až na konci vysvitlo, kto je vrah. Keď som otvoril zväzok, okamžite som spoznal otcovo písmo.“

Od tej chvíle sa „pozoroval ako zviera“: ako sa bude správať v takejto situácii, čo si s ňou počne a čo to s ním spraví. A práve o tom je takmer 300-stranový bolestný „dodatok“ k 700-stranovému opusu o „nebeskej harmónii“. Tragické 20. storočie ho pri-gniavilo v najcitlivejšom bode: ovalilo ho zlyhaním toho najbližšieho: „Nedokážem to usporiadať. Rozum mi behá po otcovi. (...) Som bezbranný. Som zlomený. Odteraz sa

hockto, hocijaká nula aj hocijaký niktoš môže o mňa obtrieť jazykom, po čom sa ja len ťažko zmôžem na reakciu. (...) Skurvene zasraný život vyjebaný. (...) Ktosi vraví do telefónu: A práve ten slizký agent si otvára hubu! Na slizkého agenta sa zachvejem. Bude to tak. Zradil nás, seba, svoju rodinu, svoju vlasť.“

Otca získali po potlačení maďarskej revolúcie a svoje udania písal v čase, keď režim vystavil krutú odplatu „protištátnym živlom“, ktoré sa do nej zapojili. Esterházy cituje z jeho hlásení, ku ktorým pripája dátumy a mená tých, ktorých v ten deň popravili. Aj keď sa otec bránil a najmä spočiatku dúfal, že azda dokáže informovať len tak „všeobecne“, svojím konaním prispel k legitimizácii režimu.

Návšteva archívov trvá celé mesiace, a ťarcha dopadá i na jeho najbližších: „Keď – a v poslednej dobe je to tak stále – sa zvrtné reč na onú ‚vec‘, Gitta zbledne, sčervenie, fyzicky sa premení, trpí. Mala ho tak rada, tak si vážila môjho otca – veru tak: jeho integritu, nezávislosť, tichý vzdor, jeho veľkosť i veľkorysosť. Jeho mužnosť. Aj *mňa* v ňom mala rada.“

Musel zvládnuť svoje zúfalstvo, vypísať sa z neho, pokúšať sa pochopiť. V jednej chvíli, ku konci knihy, sa vezie francúzskym výťahom, ktorý má všetky strany zo zrkadla: „Odvšadiaľ sa na seba dívam ja, neodolám a pristúpim bližšie, zízam si rovno do tváre, keď v nej náhle vidím tvár otcovu. Zjavil sa, akoby vstal z mŕtvych, zmeraviem, aby som ho neodplašil. Vidím vo svojich očiach jeho oči, apík môj, zastonám (odkiaľsi z detstva), vidím jeho veselý, pochybovačne prižmúrený pohľad. Ja na svojej tvári badám neistotu, nezodpovednosť, ktorá mi je teraz taká blízka ako on, so všetkým, čo k nemu patrí, v tomto okamihu, v tomto vyblýskanom francúzskom výťahu.“

Práca so zväzkami končí: „Môjmu otcovi nedokážeme odpustiť, lebo sa nám so svojím skutkom nepriznal a neobanoval ho, neobanoval, že temná stránka jeho duše ho premohla. Takže ho možno ľutovať, nenávidieť a možno ho mať na háku. Toto je údel môjho otca. Okrem vyššie spomenutých možností, čo sa naskytujú (a ktoré sám prijímam), ho ja mám navyše i rád, toho muža, ktorému som prvorodeným synom. (...) *Édesapám*, môj pán otec. Kolko ráz som to krásne slovo napísal za takmer desať rokov! A zakaždým to bolo ako tajné vyznanie syna. V tejto súvislosti, v mojom kontexte som ho zrejme napísal (pravdepodobne) posledný raz v živote. Zmenilo sa tých mojich desať rokov.“

5. VEĽKÉ A MALÉ DEJINY: OTEC A SYN V NEMECKU

Ralf Dahrendorf: Úvahy o revoluci v Európe a Prekonávanie hranice. Životní vzpomínky

Poslanec nemeckého parlamentu, ale aj člen britskej Snemovne lordov, európsky komisár pre výskum, vedu a vzdelávanie, ale aj, a možno predovšetkým, vynikajúci sociológ, uznávaný pedagóg a jedinečný autor má za sebou toľko skvelých kníh, že by sa z nich dalo citovať celé hodiny. A niektoré jeho citáty sú slávne.

Ten prvý má doteraz odozvu najmä v transformujúcich sa krajinách bývalého sovietskeho bloku – týka sa časového rozvrhu premien. Ústavno-politická zmena a kodifikácia demokratických princípov sa dá dosiahnuť za šesť mesiacov, napísal. Zlepšenie pomerov vďaka ekonomickým reformám si vyžiada približne šesť rokov. Aby sa však demokratická ústava a zreformovaná ekonomika zakorenili v podobe nových spoločenských základov, aby fungovali za každého počasia, na to treba najmenej šesťdesiat rokov.

Budovanie inštitúcií – hovorí vo svojich *Úvahách o revolúcii* – najmä budovanie občianskej spoločnosti, je dlhodobý proces. Treba na to aj určité „duševné rozpoloženie“: občianska spoločnosť predpokladá ľudí, ktorí rešpektujú druhých, ktorí sú schopní a ochotní sa sami angažovať, ktorí sa neboja a nemajú na obavy dôvod: „Občianstvo nie je len pasívny stav. Občianstvo je príležitosť, je to šanca žiť aktívnym a plným životom, zúčastňovať sa na politickom procese, na živote spoločnosti. Aby si človek tieto príležitosti uvedomil, potrebuje určité občianske cnosti vrátane slušnosti, ale aj samostatnosti v myslení a konaní.“ Toto je podľa neho stránka občianskej spoločnosti, ktorá musí vyrastať sama zo seba, pričom sa to neudeje ani za rok, ani za jedno parlamentné obdobie. „Šesťdesiat rokov možno predstavuje priveľmi demoralizujúci časový horizont pre vytvorenie občianskej spoločnosti“ – prinajmenšom však na to treba jednu generáciu a možno si to vyžiada „dva cykly“, teda skôr dve generácie než dvoje volieb. „Hodina právnika“ (zmena ústavy) je „euforická a /plná zreteľného pokroku/naplnená zreteľným pokrokom. „Hodina politika“ je niekedy napätá, inokedy úžasne vzrušujúca. V „hodine občana“ sa strieda nádej s depresiou, je plná nástrah a rizík: „Sloboda nastáva sama od seba. Slobodu treba vytvoriť a treba ju brániť.“

Pred štvrtstoročím, keď svoju knihu písal, videl pre zdravý vývoj vo „východnej strednej Európe“ viacero prekážok: rozčarovanie a sklamanie; nostalgiu za starým režimom; vládu nových mocenských monopolov spätých s kapitalizmom (dnešným jazykom vládu oligarchov); fašizmus a nacionalizmus; diskrimináciu a nenávisť voči menšinám. Živnú pôdu pre fašizmus videl v tom, že „významné spoločenské skupiny sú odrazu vykokorenené a dezorientované. Odrazu sa ocitajú v polovici cesty medzi starým a novým a nedokážu sa pohnúť. Nenávidia kapitalizmus rovnako ako socializmus, novozbohatlíkov a nových chudobných. Politické hnutie, ktoré v takejto situácii sľubuje zničenie prítomnosti a návrat do minulosti, je veľmi príťažlivé.“ Ľudia si to nemusia uvedomiť a rozpoznať pascu takýchto sľubov: „Fašizmus je v skutočnosti predovšetkým deštruktívna sila; a hrubá sila čoskoro prevezme miesto akejkoľvek ideológie.“

Až sa nechce veriť, že tieto riadky písal ešte v roku 1990. No okrem ideových príčin mal na to aj osobné dôvody, späté s rodinným pozadím. Hovorí o ňom vo svojich úvahách o „pokušení neslobody“, vracia sa k nemu aj v životných spomienkach pod názvom *Prekonávať hranice*. Pochádzal totiž z medzivojnovej hamburskej sociálnodemokratickej rodiny, jeho otec tam bol redaktorom i poslancom. Sociálni demokrati museli vtedy čeliť dvom mocným nepriateľom: dvíhajúce sa vlne nacizmu a odporu komunistov, ktorí im nadávali do „sociálfašistov“: „Matka nám pozdžej občas vyprávěla, že nikdy neveděla, jestli to byli nacisté nebo komunisté, kdo ji a tatínka před naším domem uráželi a do okna obývacího pokoje házely kameny.“ Aj tu sa osobné a rodinné osudy prelínali so spoločenským dianím.

To napokon poznáme aj z domu, z našej histórie. Sú ľudia, a boli takí verejní činitelia, ktorých nemali radi ani gardisti, ani komunisti. Raz darmo, hneď i červení majú vycibrený averzívny inštinkt voči tým, ktorí nepochádzajú z ich kmeňa.

A naopak, Dahrendorfa mali radi, čítali ho a stále z neho čerpajú vyznavači slobody a ducha liberálnej demokracie.

6. O MORÁLKE TVÁROU V TVÁR ZÁHUBE

Leopold Lahola: Pohreb Dávida Krakowera

Texty Leopolda Laholu, autora s dramatickým osudom, sa na Slovensku vynárali a zase mizli. Dnes už sa jeho životu i dielu dá lepšie rozumieť aj vďaka skvelej 600-stranovej knihe jeho hier, próz, básní, listov a ďalších dokumentov, ktorú zostavila Jelena Paštėková, pred desiatimi rokmi ju vydal Kalligram v edícii Knižnica slovenskej literatúry. Vtedy, v roku 2007 vznikla aj filmová podoba *Rozhovoru s nepriateľom*. Obe prózy sa u nás spolu s ďalšími dvanástimi objavili v útlej knihe pod názvom *Posledná vec* až v roku 1968, hoci vznikli krátko po vojne. Čítal som ich približne v rovnakom čase ako preklad *Kože* od Curzia Malaparteho, aj on svoje bizarné, sarkastické, miestami apokalyptické svedectvo o tom, ako americká armáda tiahla Talianskom, napísal iba niekoľko rokov po skončení vojnového rozvratu.

Laholove prózy, ako o nich písal v doslove ku knihe Jozef Félix, sa zrodili z úzkosti prameniacej z hraničných situácií, aké jeho postavy zažívajú v odludštenom svete, v pekle vojny. A práve jednu z takých hraničných situácií zobrazuje krátka, ale omračujúca poviedka „Pohreb Dávida Krakowera“. Do New Yorku prilieta muž, ktorý prišiel účtovať s iným mužom. Pred tri a pol rokom ich osud oboch zahnal do lágra, kde sa jedného dňa esesáci rozhodli väzňov postrieľať. Keď donaha vyzlečení padali jeden za druhým do jamy, jeden zo zástupu sa opýtal veliteľa popravnej čaty, či by smel zaspievať pohrebnú pieseň. Keď dostal povolenie, začal vysokým, plačlivým hlasom spievať Bože plný zľutovania, pieseň, aká sprevádza pohreby. Pre tento jeho skutok, ktorý z vraždenia úbohých nahých stratencov, mužov a žien, rodín s deťmi, robil právoplatný pohreb, sa s ním, dnes už slávnym a bohatým umelcom Dávidom Krakowerom, prišiel vyrovnáť jeho spoluväzeň Koloman Keldich, ktorý jediný zo skupiny okrem speváka prežil. Nie je to účtovanie s nacistickým nepriateľom, je to spor medzi dvoma Židmi: jeden z nich sa prispôboval okolnostiam, druhý v duchu svojho presvedčenia „už nikdy ako ovce“ berie spravodlivosť do vlastných rúk, aby kládol piliere novej morálky:

„– Oni vám darovali život, pretože ste tú pohrebnú pieseň spievali. Ja vám naproti tomu vezmem život z tej istej príčiny.

– Ludia umierali a ja som spieval pohrebnú pieseň. To nie je hriech.

– Dnes nie. Dnes je to najúspešnejšia gramofónová platňa roka. No vtedy to bol hriech. Vy ste vyspevovali, akoby sa tu nič iného nedialo. Akoby sa spokojne a pekne rad-radom odchádzalo zo života po dovŕšení vekovej hranice.“

Krakower hľadel do Keldichových očí:

„Boli ešte vždy z čierneho mramoru, navrstveného do nezmerateľnej hĺbky, takže mohlo trvať večnosť, kým vrátili svetlo, čo na ne dopadlo. Zdalo sa, že viditeľne ubúda svetla v miestnosti, ako ju pažravo pohlcovali jeho oči:

– Dovoľavam sa vášho milosrdenstva.

– Ja neviem odpúšťať. Ja predsa patrím k tým v jame, Krakower. Ak niečo viem, to je hniť a rozkladať sa. Mám plné ústa haseného vápna a neviem povedať slovo útechy, neviem odpúšťať a neviem konať milosrdenstvo.

– Darujte mi život, ktorý nepatrí vám.“

Rozhovor pokračuje, a v jednej chvíli sa Keldich zhrozí, koľko pôdy pod nohami stratil: „Vedel, že chybil, keď sa púšťal do dokazovania a vysvetľovania. Slovo je nepriateľom činu. Zabiť treba bez rečí. Teraz nevie, ako sa vymotať z toho všetkého. Želal si,

aby Krakower začal bežať ku dverám či kričať a volať o pomoc. Stisol by spúšť a bolo by po všetkom.“

Krakower poprosí návštevníka o párhodinový odklad.

„– Neutečiem a nepôjdem zvolávať políciu – povedal a Keldich zrazu veril každému jeho slovu. – Ak mám umrieť, vy, Keldich, ste nástroj boží a nech sa stane jeho vôľa. Nie som bezúhonný. Nik z nás, kto tam bol a vyviazol z toho živý, nie je celkom bezúhonný. Aj vás by sa celkom dobre mohol niekto jedného dňa spýtať, prečo ste ich zahadzovali hlinou. Vy ste nerobili hrobársku prácu, pretože tam nešlo o hrob. Nemali ste sa tej lopaty ani len dotknúť. Čujete? Aby vražda ostala vraždou, mohol by niekto povedať.

Keldich sa zdvihol, zastrčil revolver do vrecka, ale jeho hlas znel hrozivejšie než hocikeď predtým. – Dobre teda. Prídem o desiatej večer. Budete hotový?

– Chcem odísť z tohto života akosi usporiadane – povedal Krakower. – Do desiatej stihnem dať veci do poriadku.“

Kto túto Laholovu poviedku čítal, vie, čo bude nasledovať. No aj bez znalosti jej konca z nej vyrastá ťaživá, neriešiteľná dilema: ako sa v neľudských podmienkach správať tak, aby si človek zachoval aspoň štipku ľudskosti.

Neviem, prečo ju ešte nik nesfilmoval alebo nezdramatizoval.

Lahola svoju zbierku uviedol citátom z Cesara Paveseho: „Jestvuje len jediná možnosť ako uniknúť priepasti: preskúmať ju, zmerať, zistiť jej hĺbku a zostúpiť do nej.“ Presne to vo svojich prózach robí.